

דוגמה: 'תקון לשון המשנה' על ידי הראשונים

משנה מסכת בבא מציעא, פרק ח

השואל את הפרה ושאל בעליה עמה, או שכר בעליה עמה, שאל הבעלים או שכרן ולאחר כך שאל את הפרה ומתה - פטור, שנאמר (שמות כב): "אם בעליו עמו לא ישלם", אבל שאל את הפרה ואחר כך שאל את הבעלים או שכרן ומתה - חייב, שנאמר (שם/שמות כב/): "בעליו אין עמו שלם ישלם".

במקרה הראשון המוצג במשנה, שאילת הפרה לוותה בשאילת בעליה עמה. במקרה השני: "או שכר בעליה עמה", לא ברור האם הפרה עצמה הושאלה או נשכרה. בהתחשב בעיקרון 'הסדרתיות' נראה כי "השואל את הפרה" מהווה נושא לשני המקרים שבהם הבעלים הושאלו או נשכרו יחד עם הפרה.

לפי זה מדובר על שני המקרים הבאים:

(1) "השואל את הפרה ושאל בעליה עמה"

(2) "[השואל את הפרה] ושכר בעליה עמה".

'הבעלים' בשאילה או בשכירה והפרה בשאילה בלבד. המשנה לפי זה אינה דנה כלל ב**שכירת** הפרה. בהמשך המשנה, בבבא הבאה, מוצגים אותם 'מקרים' ורק הסדר משתנה. שאילה ושכירות בבעלים ולאחר מכן רק **שאילה** בפרה. גם כאן אין המשנה דנה במצב של **שכירות** בפרה. המשנה הנ"ל מפרויקט השו"ת מבוססת על נוסח המשנה שבתלמוד וילנא.

נבחן את הנוסח בכתב יד קאופמן:

הרי אילו לא יאכלו ואם לא הודיעו
 מעשר ומאכלין ט שומרו פירות
 אוכלין מחילת המדינה אבל לא מן
 התורה ארבעה שומרים הן שומרים
 הן שומרי חיים והשואלנו שאשכח
 זה שוכר שומר חיים נשבע על הכל
 והשואל משלם את הכל נושא שכר
 והשוכר נשבעים על השכר ועל הע
 השבירה ועל המיתה ומשלמין את
 האבידה ואת הגניבה י ואב אחד
 אינו אונס שני ואבס אונס ר יהודה
 אס אף בשעת משלחת ואבס אף
 ואב אחד אונס יא שני כלבים
 אינו אונסין ידוע הבבלי יא משם
 ר מאיר מדרח אונס אינו אונס משתי
 רוחות אונס יב הליסטים הרי זה
 אונס הארי והדוב והנמר והפרדס
 והנחש והרי אילו אונסים אמתו בזמן
 שבאו מאליהם אבל אם הוליכו למקום
 גזדי ח ה הליסטים אין אלו אונסים
 יג מתה כדרכה הרי גז אונס סיכפה
 ומיתה אינו אונס עלתה לראשי היעקים
 ובעלה הרי זה אונס העלה לראשי הויע
 היעקים ובעלה אינו אונס מתנה
 שוכר חיים להיות פטור משבועה
 והשואל להיות פטור מלשלם נושא
 שכר והשוכר להיות פטור משבועה
 ומלשלם יד כל המתנה על הבתוב
 שבתורה תניו בעל וכלתניו שהיא מעשה

מתחלתו תניו בעל וכל שאפשר לו
 לקיימו בסופו והיתנה עליו מתחלתו
 תניו קיים כר ה ה ה ה
 השואל את הפרה ושאל
 בעליה עמה שאל את הפרה ושכר
 בעליה עמה שאל את הבבליס או שנ
 שכרן ואחר כך שואל את הפרה ומתה
 פטור שנ אם בעליו עמו לא ושלם ג
 אבל שואל את הפרה ואחר כך שאל
 את הבבליס או שכרן ומתה חייב שנ
 אינו בעליו עמו שלם ושלם ג השואל
 את הפרה שאלה חייס ויכרה חיי
 יוס שאלה חייס ושכרה ימחר שאל
 אחת ושכר אחת המי שואל יוס שאלה
 מתה ביס שהיתנה שאלה מתה בעל
 בשעת שהיתנה שאלה מתה הלה א
 אינו יודיע חייב השוכר א שכרה
 מתה ביס שהיתנה שכרה מתה הלה
 א אינו יודיע פטור זה אש שאלה
 זה א שכרה יושבע השוכר ששכרה
 מתה זה א אינו יודיע זה א אינו
 יודיע וחלוקו ד השולח את הפרה
 ושולחה לובד בנו ביד עבדו ביד ש
 שלחו או ביד בנו ביד עבדו ביד
 שלחו של שואל ומתה פטור אלו
 השואל שלחה לי ביד בני ביד עבדו
 ביד שלחו או ביד בנו ביד עבדו ביד
 שלחו או שאמר לו המי שואל הרי
 אני משלחה לך ביד בני ביד עבדו

ביכתב יד' זה, נוסח הבבא הנוכחית הנדונה הנו כך: "השואל את הפרה ושאל בעליה עמה, שאל את הפרה ושכר בעליה עמה". גם בנוסח זה, אין המשנה דנה בשכירת הפרה, אולם, הוא שונה מזה שבמשנה באריכות שלו. כאן, אין צורך להתבסס על עיקרון 'הסדרתיות' לתיאור 'המקרה' השני, שכן הוא כתוב במפורש: "שאל את הפרה ושכר בעליה עמה".

ההבדל שבין שני הנוסחים יכול להיות מבוטא באחד משני אופנים. בראשון, שבו 'נוסח' המשנה דידן עמד בפני המנסח/היוצר/המעתיק של כ"י קאופמן, הוסיף 'הסופר' את: "שאל את הפרה" במקרה השני, כדי למנוע בלבול אפשרי, וכדי לומר כי מדובר רק על שאילת פרה ולא על שכירתה. בשני, שבו נוסח כ"י קאופמן עמד לפני המנסח/היוצר/המעתיק של המשנה דידן, השמיט 'הסופר' את "שאל את הפרה" במקרה השני, כדי לקצר, תוך התבססות על עיקרון 'הסדרתיות'. דיון זה הוא תיאורטי בלבד, ונועד להמחיש/להדגים/להבהיר מעט משיקולי 'המעתיקים' בעושים שימוש בעיקרון 'הסדרתיות'.

בדומה לנוסח כ"י קאופמן מצאנו גם במשנה שבירושלמי:

תלמוד ירושלמי מסכת בבא מציעא פרק ח דף יא טור ג/מ"א

השואל את הפרה ושאל בעליה עמה, שאל את הפרה ושכר בעליה עמה, שאל את הבעלי או שכרן ואחר כך שאל את הפרה ומתה - פטור, שנאמר: "אם בעליו עמו לא ישלם" ב' אבל שאל את הפרה ואחר כך שאל את הבעלי או שכרן ומתה - חייב, שנאמר: "בעליו אין עמו שלם ישלם".

"הכי גרסינן" בפירוש רש"י למשנה

רש"י מסכת בבא מציעא דף צד עמוד א

השואל, הכי גרסינן: השואל את הפרה ושאל בעליה עמה או שכר בעליה עמה - לא גרסינן שכירות בכולה מתניתין גבי פרה אלא גבי בעלים, דאשמעינן היכא דפרה שאולה, כל היכא דהווי בעלים עמו במלאכתו, בין בשאילת גופו ובין שנשכר אצלו - קרינא ביה אם בעליו עמו, אבל בפרה שכורה לא אשמעינן מתניתין דפטור בבעלים, אבל מברייתא שמעינן לה.

הציטוט מן המשנה שעליו חל פירושו של רש"י הינו: "השואל את הפרה ושאל בעליה עמה או שכר בעליה עמה". פירוש זה לקוח אף הוא מפרויקט השו"ת שמבוסס על בבלי - וילנא. דברי רש"י בהירים וברורים לחלוטין. מדבריו עולים הדברים הבאים:

האחד - הנוסח שעליו הוא סומך את ידו, הוא זה המצוטט לעיל במשנה דידן.¹

השני - לדבריו, אין אנו גורסים שכירות בפרה בכל המשנה. כל המקרים שבמשנה מתייחסים לשאלת הפרה, אולם לשכירות או לשאילת הבעלים.

השלישי - על 'מקרה' של שכירת הפרה, אין משנתנו אומרת שזהו מקרה שפטור 'בעליו עמו'. הרביעי - דין זה, שאינו כתוב במשנתנו נלמד מן הברייתא שבסוגיא התלמודית למשנתנו.

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף צה עמוד ב

¹ וכנ"ל, אפשר שהנוסח הנ"ל מוגה על פי רש"י.

דכתיבא בהדיא - קתני, דאתיא מדרשא - לא קתני. תא שמע: שאלה ושאל בעליה עמה, שכרה ושכר בעליה עמה, שאלה ושכר בעליה עמה, שכרה ושאל בעליה עמה, אף על פי שהבעלים עושין מלאכה במקום אחר ומתה - פטור. סברוה, הא מני - רבי יהודה היא, דאמר: שוכר כשומר שכר דמי, והא האי תנא קתני מילתא דאתיא מדרשא, ואילו שומר חנם לא קתני! - הא מני - רבי מאיר היא, דאמר: שוכר כשומר חנם דמי, ותנא שומר חנם והוא הדין לשומר שכר. איבעית אימא: כדמחליף רבה בר אבון ותני: שוכר כיצד משלם? רבי מאיר אומר: כשומר שכר, רבי יהודה אומר: כשומר חנם.

אכן מדברי הברייתא נראה כי 'מקרים' של שכירת הפרה כלולים ב'בעליה עמה'. הברייתא 'מסודרת' יותר מן המשנה דידן:

- (1) "שאלה ושאל בעליה עמה"
- (2) "שכרה ושכר בעליה עמה"
- (3) "שאלה ושכר בעליה עמה"
- (4) "שכרה ושאל בעליה עמה"

הפירוש של רש"י בבבלי הנוגע לברייתא זו הינו:

רש"י מסכת בבא מציעא דף צה עמוד ב

דכתיבא בהדיא - שואל, דכתיב ביה פטור בבעלים בהדיא, קתני מתניתין: בבעלים פטור. [דאתיא מדרשא] - שאר שומרים, דאית בהו פטור מדרשא - לא קתני. **הכא בברייתא גרסינן** - שכרה ושכר בעליה עמה. **במקום אחר** - שלא במקום הפרה, ובלבד שתהא מלאכתו של שואל או של שוכר. **כשומר שכר דמי** - ותנא: שוכר בבעלים פטור, והוא הדין לשומר שכר, אבל שומר חנם - לא קתני. **ותנא שומר חנם** - שאף על פי שאין חיובו אלא פשיעה - פטור בבעלים. **והוא הדין לשומר שכר** - בין בפשיעה ובין בשאר חיובים.

רש"י נאמן להצהרתו בפירושו למשנה כותב: "הכא בברייתא גרסינן: "שכרה ושכר בעליה עמה". יש מקום לומר כי לפני רש"י עמד נוסח שונה מנוסח זה ועל כן הוא כותב כיצד צריך לגרוס בברייתא. הקורא מן הטקסט שבדפוס וילנא, אפשר שאינו מבין מה חידש רש"י! הלא הנוסח שעליו ממליץ רש"י הוא הנוסח שלפנינו!! התשובה ל'תמיהה' זו היא פשוטה: **אדרבא, הנוסח שלפנינו מוגה על פי פירושו של רש"י.**

בעיית הנוסח שנדונה בדוגמה זו ייחודית בכך, ש'הנפקא מינא' ההלכתית הנגזרת ממשמעותה אינה ברורה. רש"י אינו טוען שההלכה במקרה של 'שכירות' הפרה יחד בעליה אינה פוטרת את המשכיר. רש"י טוען שההלכה זו אינה נלמדת מן המשנה אלא מן הברייתא. הבחנה דקה זו יוצרת בעייתיות בחקירה שמטרתה למצוא את הנוסח המקורי. גם אם ימצא נוסח משנה שונה מזה המומלץ על ידי רש"י (ובפניו ודאי שהיה קיים, שאילמלא כן, את מה הוא הגיה?), עדיין ניתן יהא לטעון שזה אינו הנוסח המקורי אלא המתוקן, משום שלהלכה אין הבדל ביניהם. זו אינה אפשרות רחוקה מן המציאות כפי שנראה בהמשך בפירושו של הרי"ף.

נוסחים 'שונים' מן הנוסח המוגה של רש"י

תוספתא מסכת בבא מציעא (ליברמן) פרק ח

השואל את הפרה ובא והעמידה על איבוס בעליה ונגנבה או אבדה, אם הודיע בה לבעלים, פטור, ואם לאו חייב. השואל את הפרה ושאל בעלה עמה, השוכר את הפרה ושכר בעלה עמה, שאלה ושאל בעלה, שכרה ושכר בעלה, שאלה ושכר בעלה, שכרה ושאל בעלה - ומתה או נשברה, אף על פי שהבעלים עומדין וחורשין במקום אחר, נפלה ומתה - פטור, שני: "אם בעליו עמו לא ישלם".

נוסח זה, מזכיר את הנוסח שבברייתא המצוטטת על ידי הבבלי, כאן כמו בברייתא נדונים 'המקרים' של שכירות הפרה באופן סיסטמטי ואפילו 'מסודר' יותר מזה שבברייתא. נוסח זה אינו סותר את ההגהה של רש"י כאמור לעיל, משום שרש"י הגיה את הנוסח של המשנה והוא אינו מתנגד להלכות שבתוספתא/בברייתא. כן הוא הנוסח של המכילתא דרבי שמעון בר יוחאי:

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כב

(יד) "בעליו אין עמו שלם ישלם", יכול ואם בעליו עמו לא ישלם (שם יד)? וכי אין אנו יודעין שבעליו אין עמו שלם ישלם ואם בעליו עמו לא ישלם? אלא פעמים שבעליו עמו חייב ואין בעליו עמו פטור. כיצד? השואל את הפרה ושאל בעלה עמה, השוכר פרה ושכר בעלה עמה, שאלה ושכר בעלה, או שכרה ושאל בעלה, אף על פי שהבעלים עומדין וחורשין במקום אחר נפלה ומיתה - פטור, שנא': "אם בעליו עמו לא ישלם". אבל, שאלה ואחר כך שאל בעלה, או שכרה ואחר כך שכר בעלה, שכרה ואחר כך שאל בעלה, שאלה ואחר כך שכר בעלה, אף על פי שהבעלים עומדין וחורשין על גבה נפלה ומיתה - חייב, שנאמ': "בעליו אין עמו שלם ישלם".

ברם, הנוסחים הבאים הם נוסחים של המשנה ואליהם התכוין כנראה רש"י בכותבו: "לא גרסינן שכירות בכולה מתניתין גבי פרה אלא גבי בעלים". נוסחים אלו עמדו בפני הראשונים אף אלו המאוחרים לרש"י.

רי"ף מסכת בבא מציעא דף נד עמוד ב

השואל את הפרה ושאל בעלה עמה, השוכר את הפרה ושכר בעלה עמה, שאל את הבעלים או שכרן ואחר כך שאל את הפרה ומתה - פטור, שנאמר: "אם בעליו עמו" וגו' אבל, שאל את הפרה ואח"כ שאל את הבעלים או שכרן ומתה - חייב, שנאמר: "בעליו אין עמו וגו'".

בית הבחירה למאירי מסכת בבא מציעא דף צד עמוד א

והמשנה הראשונה ממנו אמנם תיחד לבאר ענין החלק הראשון והוא שאמר השואל את הפרה ושאל בעלה עמה, השוכר את הפרה ושכר בעלה עמה, שאל את הבעלים או שכרן

ואחר כך שאל את הפרה, ומתה - פטור, שנאמר: "אם בעליו עמו לא ישלם". אבל, שאל את הפרה ואחר כך שאל את הבעלים, או שכרן ומתה - חייב, שנאמר: "בעליו אין עמו שלם ישלם". אמר הר"ם מפי השמועה למדנו שזה שנאמר אם בעליו עמו לא ישלם ר"ל אם שאל בעליו עמו בשעת שאלה. והעקר אצלנו באלו הדינים היה עמו, בשעת שאלה אינו צריך להיות עמו, בשעת שבורה ומתה חייב, ולא נאמר בזה בעליו עמו. ומן העקרים גם כן בשאל פרה ובעליה אפילו פשע בה פטור.

בספר 'אור זרוע' מצאנו נוסח מעניין:

ספר אור זרוע ח"ג פסקי בבא מציעא סימן שב

[שם] השואל את הפרה ושאל בעליה עמה. השוכר את הפרה ושכר בעליה עמה שאל בעלים או שכרו ואחר כך שאל את הפרה ומתה פטור שנאמר ואם בעליו עמו לא ישלם אבל שאל את הפרה ואחר כך שאל את הבעלים או שכרו ומתה חייב שנאמר בעליו עמו שלם ישלם ול"ג השוכר בכולה מתני' גבי פרה אלא גבי בעלים דאשמעינן היכא דפרה שאולה כל היכי דהוה בעליה עמו במלאכתו בין בשאילת גופו בין שנשכר אצלו קרינן ביה אם בעליו עמו אבל בפרה שכורה לא אשמעינן מתני' דפטור בבעלים אבל מברייתא שמעינן לה דתניא שאלה ושאל בעליה עמה שכרה ושאל בעליה עמה. שאלה ושכר בעליה עמה אף על פי שהבעלים עושים מלאכה במקום אחר ומתה פטור:

רבי יצחק ב"ר משה (בעל 'אור זרוע') כותב בתוך דבריו: "ולא גרסינן השוכר בכולה מתניתין גבי פרה אלא גבי בעלים", ציטוט כמעט במילה מדברי רש"י. מאידך, בפתיח של הלכה זו כתוב בפירוש: "השוכר את הפרה ושכר בעליה עמה" (כנוסח של התוספתא, המכילתא, והרי"ף). 'אור זרוע' משלב אם כן את נוסח 'ההלכה' עם הנוסח הנכון לדבריו בדברי המשנה, שהוא כנוסח המוגה של רש"י.

נראה אם כן שלפנינו מחלוקת עקרונית בנוגע לנוסח 'הנכון' בין רש"י לרי"ף.

נסיים בדברי רדב"ז (רבי דוד בן שלמה אבן זמרא, 1479-1573):

שו"ת רדב"ז חלק א סימן תקפד

שאלת ממני אודיעך דעתי בגרסת הריא"ף ז"ל. השואל את הפרה ושאל בעליה עמה השוכר הפרה ושכר בעליה עמה וכו'. ובסוגית הגמרא משמע דלא גרסינן במתניתין השוכר את הפרה, וכן כתב רש"י ז"ל דגרסינן: תנן, השואל את הפרה וכו', ואלו שומר חנם לא קתני. וליטעמך, שומר שכר מי קתני? אלא תנא מלתא דכתב בהדיא בקרא קתני, דאתיא מדרשא לא קתני. משמע בהדיא לא גרסינן במתניתין שכר את הפרה אלא בברייתא גרסינן לה כדכתב רש"י ז"ל.

תשובה דרכו של הרב ז"ל בכמה מקומות לתקן לשון המשנה ולקצר בדבר שהוא מסכים אל האמת. תדע, שהרי קצר בה בבא אחת או שכר בעליה עמה שישנה בכל הספרים והוא ז"ל השמיט אותה ושם במקומה השוכר את הפרה ושכר בעליה עמה השנויה בברייתא ונמצאת כוללת כל הדינים שברישא. השוה שאלת הפרה ושכירתה ובסיפא השוה שאלת

הבעלים ושכירתן, דקתני שאל את הבעלים או שכרן ואח"כ שאל את הפרה ומתה פטור. אלא דאכתי ק"ל אותם דהו גרסי לה כדמשמע מפרש"י ז"ל דכתב לא גרסי שכירות בכולה מתנ"י גבי פרה היכי הוה מפרשי סוגיית הגמ' דאי מתניתין ר' מאיר היא דמשוי שוכר לשומר חנם היכי אמרינן ואלו שומר חנם לא קתני הא קתני שוכר וה"ה לשומר חנם? ואי מתנ"י ר' יהודה דמשוי שוכר לשומר שכר היכי אמרינן וליטעמיך ש"ש מי קתני הא קתני שוכר וה"ה לשומר שכר? ויש לפרש דלעולם כר' מאיר מוקמי למתנ"י בין המקשה בין המתקן דסתם מתנ"י ר' מאיר וה"ק אף על גב דקתני שוכר דדינו כשומר חנם מ"מ שומר חנם הוה ליה למתנ"י בהדיא דפשיעה ביה כתיבה וליטעמיך וכו' בשלמא לדידי תנא שוכר וה"ה לשומר חנם אלא לדידך דאמרת דמאי דכתיב בהדיא קתני הוה ליה למתנ"י שומר שכר שהוא אחד מג' שומרים דכתיבי בקרא בהדיא מי קתני אלא מאי אית לך למימר דתנא מלתא דכתיבא ביה בהדיא דפטור בבעלים קתני מלתא דאתיא מדרשא לא קתני אבל לא צריך להאי טעמא דקתני שואל משום דביה כתיב אם בעליו עמו וקתני שוכר לאשמעינן דהיינו שומר חנם לדעת ר' מאיר דכתיב ביה פשיעה בהדיא ושומר שכר לא צריך למתנייה דהא כתיב וכי ישאל וא"ו מוסיף על ענין ראשון וילמד עליון מתחתון והשתא דאתינן להכי א"ש גרסת הריא"ף ז"ל במתנ"י ולא צריכין למימר המוסיף גורע במשנה אעפ"י שכן הוא דרכן ז"ל במקומות אחרים כל דאפשר לתרוצי מתרצינן ומאן דהו גרסי לה לאו קטלי קני באגמא הוה ודוק. הנל"ד כתבתי.

מתשובתו הארוכה לשאלת הנוסח הנכון במשנתנו אנו למדים כמה דברים חשובים:

- (1) מנוסח הגמרא שהיה בידינו יש עדות לנוסח המשנה כפי שהוגה על ידי רש"י, הוא הנוסח שבידינו, דפוס וילנא.
- (2) הוא הכיר היטב את דעת רש"י בנדון.
- (3) הריא"ף (=הרי"ף) תיקן את לשון המשנה, ובשל כך נוצרו 'שני נוסחים' של המשנה. לדבריו, הרי"ף "קצר בבא אחת": "או שכר בעליה עמה" שנמצאת בכל הספרים והוא ז"ל (=הרי"ף) "השמיט אותה ושם במקומה: השוכר את הפרה ושכר בעליה עמה השנויה בברייתא". צורת 'תקון' זו של לשון המשנה היא דרכו האופיינית של רי"ף בעל האוריינטציה ההלכתית.
- (4) צורת 'התיקון' שעשה הרי"ף למשנה, מציעה מצג סיסטמטי של הלכות (בלשונו של הרדב"ז: "השווה").
- (5) לדבריו, חוץ מן הרי"ף, שהוסיף על מה שכתוב במשנה, יש (מי הם?) שגורסין במשנה ממש כגירסת הרי"ף, **כנוסח נכון** ולא **כתוספת הלכתית**. על אלו קשה ממהלך הגמרא בהמשך. קושי זה נפתר בדרך הרמוניסטית על ידי רדב"ז, ואין מקום להאריך בדברים.
- (6) בסוף דבריו כותב הרדב"ז: "והשתא דאתינן להכי אתו שפיר גרסת הריא"ף ז"ל במתניתין ולא צריכין לומר, המוסיף גורע במשנה, אפ"פ שכן הוא דרכן ז"ל במקומות אחרים". עתה, מכשיר רדב"ז את גירסת הרי"ף, לאור תירוצו על הקושי שנוצר ממהלך הגמרא.

ובכן, האם נוסח הרי"ף הוא נוסח 'מקורי' שעמד מול רש"י ואותו הגיה רש"י? או שמא זהו נוסח 'מתוקן' על ידי הרי"ף לצרכים הלכתיים? אינני יודע.

